

Katolikusként a demokráciáért: Ernst-Wolfgang Böckenförde jelentősége a 21. századi keresztények számára¹

„Nyugat-Európa, ahonnan a protestáns kereszténység kiindult, és amely a katolicizmus történelemének jelentős alapjával szolgált, a világ egyik legszekulárisabb régiójává vált.” – állapítja meg a Pew Resarch Center 2018-as kutatása². Van-e jövője a kereszténységnek egy szekuláris Európában? Amennyiben a szociológia egzaktságával szeretnénk a kérdésre felelni, akkor a rövid válasz, hogy nincs, vagy legalábbis a kereszténység egyfajta kulturális identitásként fog tovább élni, amelyben a vallási-spirituális jelleg elhomályosul. Ezt látszik igazolni az idézett kutatás is, amely rámutat, hogy a nyugat-európaiak többsége bár kereszténynek vallja magát, de vallását nem gyakorolja.

Azonban, ha úgy fogalmazzuk át a kérdést, hogy milyen lehetőségei vannak a kereszténységnek Európában, akkor megfogalmazható egy némileg hosszabb és bonyolultabb válasz. E válasz pedig a 20. századi német politikaelmélet, és jogfilozófiai gondolkodás egyik meghatározó alakjához, a két éve elhunyt Ernst-Wolfgang Böckenförde-hez kapcsolódik. „*A szabadelvű, szekularizált állam olyan előfeltételekből él, amelyeket ő maga sem tud garantálni*” (Böckenförde 1967, 93) – idézik gyakran a kortárs politikatudósok Böckenförde 1964-es állítását. Milyen aktualitása lehet a keresztények számára egy több mint ötven éve megfogalmazott mondatnak? A politikatudomány oldaláról meggyőző a válasz, hiszen Böckenförde „jogi és politikai gondolkodáshoz való hozzájárulása túlmutat a kontextus[á]n: önmagában is helytáll” (Künkler–Stein 2017a, 34). Ugyanakkor a nemzetközi recepció sok esetben épp a Böckenförde-paradoxon kontextusát hagyja figyelmen kívül, amely a tézis erodálódását eredményezheti. Erre a problémára már többen is felhívták a figyelmet, például Karl Lehmann³, aki szerint „nem ritkán az érvelést úgy értelmezik, mintha a vallási-világnézeti semlegesség és a társadalmi pluralizmus miatt az állam teljes mértékében lemondana az erkölcsi viszonyokról való gondolkodásról” (Lehmann 2002, 27).

Ahhoz tehát, hogy a paradoxon jelentőségét megértsük és megőrizzük a 21. századi keresztények számára, szükségesnek látszik megvizsgálni annak kontextusát. E tanulmány nem pusztán a szövegekörnyezetre fókuszál, hanem Böckenförde gondolkodását kívánja bemutatni, amely szélesebb értelmezési horizontot biztosíthat ahhoz, hogy a tézis aktualitása megítélhető legyen. Ebből fakadóan, a tágabb összefüggések felvázolásán keresztül kívánunk eljutni a szöveg szintjére, amely a szerző munkásságának koherenciájára is rávilágít.

A már idézett télelmondattal, amely Böckenförde-paradoxon vagy Böckenförde-diktum néven vált ismertté *Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata*⁴ című előadásban hangzott el. Ahogy a cím is előrevetíti, a szöveg azt a folyamatot mutatja be történelmi perspektívában, amely során az investitúraharcoktól kezdődően a francia forradalomig az állam és az egyház fokozatos szétválása nyomán létrejött a modern állam. A nagyívű történelmi áttekintés végén, az előadás lezáró szakaszában fogalmazza meg az állam alapjaira vonatkozó kérdését és adja meg válaszát paradoxon formájában. Ez az első olvasatra szokatlan forma, amelyben a történelmi elemzés és a politikafilozófia szintézise jelenik meg, nem idegen Böckenförde számára.

Böckenförde tanulmányai során két doktori fokozatot szerzett: a jogtudomány területén 1956-ban, majd 1960-ban a történelemtudomány doktorává fogadták. Mindkét disszertációban hermeneutikai megközelítéssel vizsgálta a (jogi) fogalmakat azok történelmi kontextusában, hogy felismerje a fogalmak értelmezésében bekövetkező változásokat (Künkler–Stein 2017a). Böckenförde beszámolója szerint Franz Schnabel-től⁵ tanulta meg, hogy „inkább nagy struktúrákban gondolkodjon, mint empirikus részletekben” (Künkler–Stein 2017a, 7). Ez a megközelítés mód jelenik meg híres ’64-es előadásában, de később is jelentős szerepet játszik érdeklődésében.

A fogalmak eredete és jelentéstörténete iránti érdeklődése lehetővé tette, hogy a 20. századi német szellemi történet két jelentős vállalkozásában is aktív szerepet vállaljon. Már a Heidelbergi Egyetemen – ahol 1964 és 1969 között oktatott – közeli kapcsolatba került Reinhart Koselleckkel⁶, akivel tagja volt a Werner Conze⁷ által vezetett modern társadalomtörténetet kutató munkacsoportnak. 1969-ben Koselleckel együtt az ún. reformegyetemként (ld. Lundgreen 1994) létrehozott Bielefeldi Egyetemen folytatták a munkát⁸.

Ezt megelőzően, a Münsteri Egyetemen töltött éveit alatt, került kapcsolatba Joachim Ritterrel⁹ és az általa szervezett *Collegium Philosophicum*-mal. A „Ritter-iskolának” – Böckenförde mellett – olyan résztvevői voltak, mint Hermann Lübbe¹⁰, Odo Marquard¹¹ vagy Robert Spaemann¹² akik meghatározták a 20. századi német gondolkodás alakulását (Schweda 2010). Jans Hacke, a berlini Humboldt Egyetem docense mutatott rá, hogy a Ritter-kör megkerülhetetlen a Német Szövetségi Köztársaság eszmetörténeti hátterének vizsgálatakor és „nem korlátozható tovább a Frankfurti Iskola történetére” (Hacke 2006, 11). Amellett, hogy Böckenförde filozófiai érdeklődését nagyban formálta a *Collegium Philosophicum* közössége (Künkler–Stein 2017a), részt vett a világszinten jelentőssé váló *Historisches Wörterbuch der Philosophie* megalkotásában¹³. Joachim Ritter és a *Collegium Philosophicum* nem csak Böckenförde fogalomtörténeti érdeklődésének állomásaként jelentős az 1964-es szöveg kapcsán. Az előadás helyszíne egy másik olyan kezdeményezés, ami befolyásolta Böckenförde munkásságát. Az 1957-ben Ernst Forsthoff⁴ által létrehozott *Ebracher Ferienseminare*¹⁵ egyfajta konzervatív tiltakozás volt a korszakban kialakuló tömegegyetemekkel szemben és „a mai napig a német tudományos élet élő mítosza” (Meinel 2011, 89).

Böckenförde jelentős szerepet játszott abban, hogy a münsteri *Collegium Philosophicum* és az *Ebracher Ferienseminar* közösségei aktív kapcsolatba kerüljenek egymással. Ugyan Ritter és Forsthoff érintőlegesen ismerték egymást korábbi egyetemi tanulmányaikról, de Böckenförde-nek köszönhető, hogy Ritter meglátogatta a szemináriumot. Ezt követően pedig a Ritter-kör több hallgatója – Hermann Lübbe, Robert Spaemann és maga Böckenförde – is a nyári szeminárium előadójaként kapott meghívást (Meinel 2011, 99–100). A két „öntevékenykör” nem pusztán tudománytörténeti érdekesség, hanem lényegi jelentőséggel bír témánk szempontjából. Az 1964-es előadás egyfajta reflexiónak is tekinthető a korábbi ebrachi vitatémákra, sőt Florian Meinel szerint a Böckenförde-paradoxon „csak egy kis variációja Ernst Forsthoff alkotmánypolitikai kulcsmondatának” (Meinel 2011, 103).

„Az előírt állami ideológia [...] vagy egy »objektív értékrendszer« meghirdetése éppen azt a kettéhasadást szünteti meg, amelynek talaján az állami szabadság létrejött” (Böckenförde 1967, 93) – írja Böckenförde, aki a kettéhasadás problémájához Joachim Ritter munkáját ajánlja (ld. Böckenförde 1967, 49. lábjegyzet). Ez a „kettéhasadás” utal a szekularizáció nyomán létrejövő modern államra, amelyben a világi és szakrális szféra immáron különvált. A különválás biztosítja az állam szabadságát, amely elvezet a paradoxonhoz: a szabadelvű állam által biztosított és elismert szabadság a társadalom pluralizálódását

eredményezi, amely a társadalom homogenitását veszélyezteti, ami azonban szükséges ahhoz, hogy a szabadelvű állam, mint állam létezhesen. Ugyanakkor, bár Ritterre hivatkozik Böckenförde, tulajdonképpen egy Forsthoff által felvetett problémára reflektál. Forsthoff *A modern állam és az erény* című munkájában amellel érvel, hogy csak az erényhez kötött állam lehet szabad (Meinel 2011, 102–103).

Az „objektív értékrendszerrel” szemben az állampolgárok erényeire, azaz „az egyes ember morális szubsztanciájára” (Böckenförde 1967, 93) támaszkodó állam koncepciója kapcsolódik a szeminárium egy harmadik – már említett – előadójához, Carl Schmitthez. Böckenförde Schmitttel való kapcsolata az 1950-es évek közepére nyúlik vissza, amikor Werner¹⁶ bátyjával felkeresték az elszigetelődött Schmittet, akivel mindkét doktori disszertációját megvitatta (Künkler–Stein 2017a, 14). A későbbiekben Böckenförde egyike volt azoknak a gondolkodóknak, akik a háború után, jelentős különbségekkel ugyan, de aktualizálták Schmitt tanítását (Ingenfeld 2009, 12).

Böckenförde az állam alapjaira vonatkozó vizsgálódása során határozottan elutasítja, hogy azt valami féle „objektív értékekre” alapozzák, ugyanis az „megnyitja az utat a napi értékelések szubjektivizmusa és pozitívizmusa előtt” (Böckenförde 1967, 93). Ehhez kapcsolódóan Schmitt, *Az értékek zsarnoksága*¹⁷ című munkáját ajánlja, amely szintén szorosan kapcsolódik az ebrachi szellemi műhelyhez. Forsthoff 1959-es előadásában az ember személyes döntésén alapuló erényt állítja szembe az értékkel, amely egy külső és személytelen elvként kerül leírásra. Schmitt-re lelkesítőleg hatott az előadás és az azt követő vita. Hazatérése után megírta az értékek zsarnokságáról szóló munkáját, amelyet néhány héttel később el is juttatott Forsthoffnak (Meinel 2011, 99). Böckenförde megfogalmazásában az értékek ezen schmitti zsarnoki motívuma jelenik meg, amikor úgy fogalmaz, hogy „objektív érvényt követelve magának, a szabadságot inkább szétrombolja, mint megalapozza” (Böckenförde 1967, 93).

Schmitt hatása több helyen is felfedezhető Böckenförde gondolkodásában. Államelméletében jelentős szerepet tölt be Schmitt és hozzá kapcsolódóan Hobbes államfelfogása. Az 1978-as *The State as an Ethical State*¹⁸ című írásában Schmitt, *Der Begriff des Politischen* című munkájára hivatkozik az állam mint a béke egységének koncepciója kapcsán (ld. Böckenförde 2017a, 7. lábjegyzet) Az állam mint békefenntartó keret alapvetően egy olyan hobbes-i gondolat, ami Schmittet is foglalkoztatta. Hobbes-tól származik Böckenförde azon meggyőződése is, hogy a szabadság nem lehetséges hatalom nélkül, ugyanis a döntéshozatalhoz elengedhetetlen a hatalmi egység (Künkler–Stein 2017b). Ez a megfontolás jelenik meg a ’64-es előadásban is, amikor úgy fogalmaz, hogy „Hobbes az államot mint szuverén döntési egységet alapozza meg, amely külső békét és biztonságot nyújt” (Böckenförde 1967, 87).

A szekularizáció folyamatának vizsgálata során nem meglepő, hogy megjelenik Hobbes, aki a 17. század folyamán elméleti megalapozását kínálta a világi és a szakrális hatalom szétválasztásának. Az angol filozófus koncepciójában az állam szekularis és a vallástól független világi célokat szolgál. Annál érdekesebb, hogy Böckenförde Hobbes nyomán jut arra belátásra is a *Security and Self-Preservation before Justice* című munkájában, hogy „a vallás tekintetében kissé nyitva hagyja az ajtót a liberalizmus számára: az állam törvényei teljes egészében a hatalmon és az autoritáson alapulnak: ezeket nem lehet vallásos igazság alapján legitimálni” (Künkler–Stein 2017b, 42).

Világos már az 1964-es szövegben is, hogy Böckenförde nem állítja, hogy a modern állam alapját biztosító homogenitás kizárólag a kereszténységtől függ (Uertz 1995). Ugyan a szekularizáció folyamatának vizsgálata során az állam alapjainak keresztény motívumaira fókuszál, de amikor az állam homogenitását biztosító erőt keresi a

keresztény vagy sokkal inkább vallási ihlettségű morál csak egy lehetséges opció. Böckenförde különféle lehetőségeket mutat be a homogenitás új formáira mint a nemzet, „természetes morál” vagy az állampolgárok eudaimonista etika szerinti életének biztosítása. Böckenförde úgy véli, hogy az emberek politikai egysége nem természetes adottság, azt folyamatosan építeni kell. Ezért szükséges megtalálni a homogenitást biztosító alapot, amely itt – a jelentős schmitt-i hatás ellenére – nem azonos a Schmitt által megfogalmazott fizikai és erkölcsi minőségen alapuló nemzeti homogenitással (Künkler–Stein 2017a, 13). Böckenförde homogenitás fogalma a weimari köztársaságot támogató, fiatalon elhunyt bizonyos Hermann Heller¹⁹ koncepciójára támaszkodik, aki az államot az emberi cselekvések egységeként definiálta (Künkler–Stein 2017b), amelyben az emberek közösségtudata határozza meg a homogenitást. Ez végső soron pedig attól függ, hogy azt önmaguk hogyan definiálják (Künkler–Stein 2017a).

Hellerrel egyetértve Böckenförde úgy véli, hogy az állam képes egyesíteni a benne rejlő különféle erőket, ugyanakkor ehhez szüksége van állampolgárainak hozzájárulására, hogy a liberális rendből fakadó heterogenitás ne sérüljön. Természetesen az állam támogathatja a homogenitást biztosító intézményeket, de azoknak önálló kezdeményezéseknél kell lenniük, így érthető meg, hogy „a katolicizmus csak egy szemléltető példa, amely saját kezdeményezésére és erőforrásaival hozzájárul az állampolgárok szükséges politikai homogenitásának megteremtéséhez” (Ingenfeld 2009, 12). Ugyanakkor egy kritikus felhívás is a keresztények számára.

Böckenförde elkötelezett katolikus, akinek a társadalmi kohézióról, az állam és a társadalom morális alapjairól szóló megfontolásaiban megjelenik egy transzcendens dimenzió, azonban ez nem gátolja abban, hogy folyamatos kritikával szemlélje a korabeli katolikus egyházat. Már a '64-es előadást megelőzően intenzív vitákat folytatott az egyház demokrácia felfogásáról a *Das Ethos der modernen Demokratie und die Kirche*, valamint a *Der deutsche Katholizismus im Jahr 1933* esszéiben (Schmidt–Wedell 2002). Ismeretes, hogy az ebrachi előadás idején még tartott az a II. vatikáni zsinat (1962–1965), ami kiemelt módon foglalkozott a vallásszabadság kérdésével. A *Dignitatis humanae* kezdetű nyilatkozatot a zsinat utolsó ülésén 1965. december 7-én fogadták el, amely az egyházat a vallásszabadság alapjára helyezte, ezért az előadás (1964) és megjelenés (1967) közötti időszak az „igazság óráját” jelentette a Böckenförde-diktum számára (vö. Bahnert 2008, Ingenfeld 2009).

Ennek fényében érdemes megvizsgálni Böckenförde alábbi megjegyzéseit. A nantes-i ediktum²⁰ kapcsán idézi a pápai megnyilvánulást miszerint, „ez volt a legrosszabb a világtól” (ld. Böckenförde 1967, 29. lábjegyzet). Hobbes kapcsán fogalmazza meg, hogy „a döntéseket meghozó szuverén állami hatalmat elismerni még nem hittagadás” (i. m., 88). A 19. századi keresztény állam eszméjének kapcsán pedig Marxot idézi: „Az úgynevezett keresztény állam az állam keresztény tagadása, de semmiképp sem a kereszténység állami megvalósítása” (i. m., 90). Ezek tulajdonképpen a kortárs katolikusok és legfőképp az egyház irányába tett kritikai megjegyzések, amelyekkel végső soron a liberális demokrácia elfogadására buzdítja a hívőket. Ahogy záró mondatában fogalmaz:

a keresztények erre az államra világiasságában ne idegenként tekintsenek, benne ne hitük ellenségét lássák, hanem a szabadság esélyét, amelynek megőrzése és realizálása az ő feladatuk is (i. m., 94).

Katolikus családi háttere és vallásos elkötelezettsége miatt egyértelműnek tűnt, hogy a Kereszténydemokrata Pártba (CDU) fog belépni, azonban az egyház kritikája nemcsak munkáiban jelenik meg, hanem jelentősen hozzájárult, hogy a Szociáldemokrata Párthoz (SPD) csatlakozott. 2011-es életrajzi interjújában több fejleményt idéz fel,

ami a szociáldemokratákhoz közelítette: egyrészt aggasztotta, hogy a katolikus püspökök politikai célokra használták a vallást és arra bíztatták a híveket, hogy a CDU-ra szavazzanak, pont abban az időben, amikor a kereszténydemokraták politikájában a keresztény elemek „egyre inkább üres formulákká váltak” (Künkler–Stein 2017a, 28). Másrészt az 1959-es Bad Godesberg-i SPD pártkongresszust emeli ki, amelyen „a párt ideológiai jellegét félretették”, de hozzát teszi: „nem voltam és nem is váltam száz százalékos SPD-tagga” (Böckenförde 2017b, 397). Szintén jelentős hatással volt rá Lorenz von Stein-nel²¹ kapcsolatos tanulmánya, amely „azt a felfogást vetette fel, hogy a liberális jogok csak akkor élvezhetők, ha a társadalmi-gazdasági feltételek ezt lehetővé teszik” (Künkler–Stein 2017a, 28).

Von Stein – bár csak említés szintjén, de – ugyancsak megjelenik ’64-es előadásában, ami megerősíti, hogy az a három dimenzió, amely jellemezi Böckenförde munkásságát már a kezdetektől fogva jelen van gondolkodásában. Künkler és Stein szerint e három dimenzió – az elkötelezett katolikus, liberális gondolkodó és társadalmilag tudatos szociáldemokrata – adja meg Böckenförde sajátos karakterét, ami felülemelkedik a jobb- és baloldali politikai megosztottságon és teszi lehetővé, hogy bizonyos kérdésekben konzervatívként, míg máskor progresszív módon nyilatkozzon meg. A Német Szövetségi Alkotmánybírószágon töltött közel 13 éve alatt ugyan tartózkodott a nyilvános megnyilatkozásoktól, de ezt követően 2019-es haláláig aktív formálója volt a német közgondolkodásnak.

Bár láthattuk, hogy az 1964-es, sokat idézett mondat miképpen illeszkedik egyfelől Böckenförde munkásságába, másrészt, ahogy Jens Hacke is megállapítja, a Ritteriskola tipikus államfelfogásába (Hacke 2006), ugyanakkor aktualitása – a paradoxonhoz hasonlóan – többrétű. Egyfelől érdemes feltenni a kérdést, amikor az európai kereszténydemokrata pártok nagy része tehetetlen módon szemléli a keresztény értékek erodálódását, hogy vajon sikerült-e nekünk, keresztényeknek megbarátkozni a demokráciával és immáron nem ellenségként tekintünk-e rá? Másrészt a 21. századi keresztények számára Böckenförde hatástörténete kiemelt jelentőséggel bír. 1984-ben a Hanns Martin Schleyer-Stiftung és a Kultúra Pápai Tanácsa *Az európai örökség és a keresztény jövő* címmel konferenciát tartott Münchenben, amelynek egyik előadója a Hittani Kongregáció prefektusa, Joseph Ratzinger bíboros volt. A későbbi XVI. Benedek pápa *Keresztény orientáció a pluralista demokráciában?* című előadásában csatlakozik Böckenförde tételéhez és „radikalizálja” azt.

Ratzinger a pluralista demokrácia fenyegetettségét vizsgálja, ennek során idézi Böckenförde megállapítását, majd rögzíti: „beigazolódott Böckenförde tézise, miszerint a modern állam *societas imperfecta* – nem csak abban az értelemben tökéletlen, hogy intézményei mindig olyan tökéletlenek maradnak, mint lakosa, hanem más értelemben is: rajta kívüli erőkre van szüksége, hogy maga fennállhasson” (Ratzinger 2008, 268) Ratzinger „radikalizációja” abban áll, hogy egyértelművé teszi azt a – társadalom és vallás közötti – kölcsönös függést, ami a Böckenförde-paradoxonból csak implicit módon következik, de a tézis lényegét jelenti: „saját meggyőződés-nélküliségünkkel megfosztjuk a társadalmat attól, ami objektíve nélkülözhetetlen számára: emberségének és szabadságának szellemi alapjaitól” (i. m., 279).

Ratzinger így már nemcsak cselekvésre kész, hanem programot kínál a böckeförde-i gondolatiság alapján, ez pedig a keresztény belső igazságból fakadó meggyőződés nyilvános megvallása. Fontos látni azonban, hogy a ratzingeri kívánalom elhatárolja magát mindennemű teokratikus igényétől, és a hit nyilvánosságát a plurális állam keretein belül kívánja elérni, ragaszkodva a vallási tolerancia elvéhez. Ez azonban nem jelentheti

Ratzinger szerint az állam értéksemlegességét, hanem „meg kell tanulnia, hogy létezik az igazságnak egy olyan állománya, ami nincs alávetve a konszenzusnak, hanem megelőzi és lehetővé teszi azt” (i. m., 278). Joseph Ratzinger pápáként is sürgette a szekuláris állam kritikája során a keresztény ihlettségű morál restituálását, amellyel végtére is Böckenförde megállapításához csatlakozott, „hogyan létezik valami »elengedhetetlenül szükséges« a pluralista demokráciában, ami nem a politika területén helyezkedik el” (Twomey 2008, 254). Ratzinger politikai gondolkodásában a szekuláris, liberális államra vonatkozó kritika a böckenförde-i tételmondatot kívánja igazolni. Érvelésének legfőbb motivációja, hogy bizonyítsa a liberális demokrácia morális megalapozásának szükségességét. A demokrácia nem képes „érvényben tartani azokat a morális értékeket, amelyeket nem övez többségi meggyőződés, anélkül, hogy bevezetne egy tőle idegen dogmatizmust” (Ratzinger 2005). Ez a dogmatizmus lehet egyfelől a relativizmus cinizmusa, másrészt pedig a demokrácia utópikus messianizmusa.

A demokrácia morális dilemmáira vonatkozó megoldása sajátosan katolikus megközelítés. Ratzinger úgy véli, hogy „a keresztény hit fölébreszti a lelkiismeretet és megalapozza az éthoszt” (Ratzinger 2008, 275). A keresztény hit tehát alkalmas lehet a morál destabilizációjának megelőzésére. A Katolikus Egyház szerepét elsősorban abban látja a demokrácia fenntartásában, hogy közös jóként őrizze és ápolja a hitből fakadó morális belátásokat, ugyanis ez a „feltétele a szabadság megmaradásának minden nihilizmussal és totalitárius következményeikkel szemben” (Ratzinger 2005). Ennél tovább megy, amikor úgy fogalmaz „nélkülözhetetlen az állam hivatkozása a keresztény alapra, kimondottan, ha állam akar maradni és pluralista akar maradni” (Ratzinger 2008, 275). Tehát katolikus nézőpontból megoldásként látja, ha az Egyház mint „*meggyőződéses közösség*” kötelességeként tekint arra, hogy fenntartsa a jelenben a történelem morális erőit, és „ezzel mindig létrejön az értékeknek az az evidenciája, amely nélkül a közös szabadság nem létezhet” (Ratzinger 2005).

Maga Ratzinger is belátja, hogy ez a kívánalom egy olyan apóriát eredményez, amelyben, ha az Egyház feladja a nyilvánosságra vonatkozó abszolút igényét, akkor épp, hogy alkalmatlanná válik azoknak a morális öröknek a közvetítésére, amelyek a morál destabilizációjának megakadályozásához szükségesnek mutatkoznak. Robert Spaemannra hivatkozva úgy véli, hogy ezzel az Egyház a társadalomban ható egyéb erők szintjére degradálódik (Ratzinger 2008, 277). Ezzel ellentétben, ha az állam fogadja el az Egyház abszolút igényét, akkor „megszűnik pluralista lenni és közben az állam és az Egyház is elveszítik önmagukat” (uo.). Ennek áthidalására, továbbá az állam pluralizmusának és vallási toleranciájának megőrzésére sürgeti annak belátását, hogy a toleranciából nem fakadhat értéksemlegesség, és fel kell ismernie az államnak a keresztény gyökereit, amik biztosítják, hogy „létezik az igazságnak egy olyan állománya, ami nincs alávetve a konszenzusnak, hanem megelőzi és lehetővé teszi azt” (i. m., 278).

Vizsgálódásunk végén kijelenthetjük, lehet aktualitása egy ötven évvel ezelőtt megfogalmazott mondatnak. Ez az aktualitás nem csak elméleti jellegű. A Böckenförde-paradoxon nem pusztán egy politikaelméleti absztrakció. Nem csupán a szabadelvű, szekuláris állam kritikájáról van szó, nem a demokráciából való menekülést fogalmazza meg homályos képződményekbe, hanem implicit módon a kölcsönös függésben rejlő lehetőségre utal. Ezt erősíti meg Ratzinger interpretációja, amely egyúttal feladatot szab a keresztényeknek. Ugyanis az államnak szüksége van a vallás által közvetített morális kötőerőre, de ehhez a vallásnak is szüksége van hívei *hitvallására*. A kereszténység egyetlen lehetősége a szekuláris Európában – ha nem kíván pusztán kulturális identitásként a társadalomban ható egyéb erők szintjére süllyedni –, ha mint *vallomás* jelen és

a jelenben tud lenni, megőrizve az állam és a társadalom számára is nélkülözhetetlen kötőerőt. Ez a kihívás nem újdonság, hanem egy félévszázada velünk élő feladat, amelynek megoldása 2021-ben nem pusztán sürgető, hanem a szociológia egzaktága szerint immáron *létkérdés*.

BIBLIOGRÁFIA

- Bahners, Patrick 2008: Der Unsinn der Zivilreligion. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2008.05.19.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang 1967: Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation. In Säkularisation und Utopia: Ebracher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: W. Kohlhammer Verlag, 75–94. = Pálffy Eszter – Z65HAD 2020: Böckenförde emlékezete. Ernst-Wolfgang Böckenförde: Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamat. Valóság, LXIII. évfolyam, 2020/2, 33–51.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang 2017a: The State as an Ethical State. In Künkler, Mirjam – Stein, Tina (szerk.): Constitutional and Political Theory. Oxford University Press, 2017, 86–107.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang 2017b: Biographical Interview with Ernst-Wolfgang Böckenförde. In Künkler, Mirjam – Stein, Tina (szerk.): Constitutional and Political Theory. Oxford University Press, 2017, 369–406.
- Hacke, Jens 2006: Philosophie der Bürgerlichkeit. Die liberalkonservative Begründung der Bundesrepublik. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ingenfeld, Martin 2009: Das Wagnis der Freiheit. Das Böckenförde-Diktum und seine Implikationen für eine moderne Demokratie. Konferencia-előadás 2009. július 4-én az Eric-Voegelin-Zentrum „Postsäkulare Gesellschaft – postsäkulare Demokratie?” című szimpóziumán.
- Künkler, Mirjam–Stein, Tine 2017a: Ernst-Wolfgang Böckenförde’s Political and Legal Thought in Context. In Künkler, Mirjam – Stein, Tina (szerk.): Constitutional and Political Theory. Oxford University Press, 2017, 1–35.
- Künkler, Mirjam–Stein, Tine 2017b: Böckenförde’s Political Theory of the State. In Künkler, Mirjam – Stein, Tina (szerk.): Constitutional and Political Theory. Oxford University Press, 2017, 38–53.
- Lehmann, Karl 2002: Säkularer Staat: Woher kommen das Ethos und die Grundwerte? Zur Interpretation einer bekannten These von Ernst-Wolfgang Böckenförde. In Schmidt, Susanna–Wedell, Michael (szerk.): „Um der Freiheit willen...”. Kirche und Staat im 21. Jahrhundert. Herder, 24–30.
- Lemke, Thomas 2009: Gesellschaftskörper und Organismuskonzepte. Überlegungen zur Bedeutung von Metaphern in der soziologischen Theorie. In Endreß, Martin–Matys, Thomas (szerk.): Die Ökonomie der Organisation – die Organisation der Ökonomie. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 201–223.
- Lundgreen, Peter (szerk.) 1994: Reformuniversität Bielefeld 1969–1994. Zwischen Defensive und Innovation. Verlag für Regionalgeschichte.
- Meinel, Florian 2011: Die Heidelberger Secession. Ernst Forsthoff und die «Ebracher Ferienseminare». Zeitschrift für Ideengeschichte. V. évfolyam, 2011/2, 89–108.
- Pew Research Center: “Being Christian in Western Europe”. 2018. május 29., <https://www.pewforum.org/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/>
- Ratzinger, Joseph 2005: Die Freiheit, das Recht und das Gute. In uő: Werte in Zeiten des Umbruchs : die Herausforderungen der Zukunft bestehen. Freiburg im Breisgau u.a., Herder.
- Ratzinger, Joseph 2008: Keresztény orientáció a pluralista demokráciában? In uő: A közép újrafelfedezése – Alapvető tájékoztatók. Ford.: Bors K. – Janka F. – Krizsanyik R. – Puskás A. – Szikora T. – Szopkó M. – Trautwein É. Budapest: Szent István Társulat, 260–279.
- Schmidt, Susanna–Wedell, Michael 2002: Vorwort. In Schmidt, Susanna–Wedell, Michael (eds.): „Um der Freiheit willen...”. Kirche und Staat im 21. Jahrhundert. Herder, 11–14.
- Schweda, Mark 2010: Joachim Ritters Begriff des Politischen. Carl Schmitt und das Münsteraner Collegium Philosophicum. Zeitschrift für Ideengeschichte. IV. évfolyam, 2010/4., 91–111.
- Twomey, Vincent 2008: A politika teológiája. In.: Ratzinger, J.: A közép újrafelfedezése – Alapvető tájékoztatók. Ford.: Bors K. – Janka F. – Krizsanyik R. – Puskás A. – Szikora T. – Szopkó M. – Trautwein É. Budapest: Szent István Társulat, 245–258.
- Uertz, Rudolf 1995: Die Christliche Demokratie in der historischen und sozialwissenschaftlichen Forschung. Eine Problemskizze. Historisch-Politische Mitteilungen. II. évfolyam, 1995/1, 1–24.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány első helyezést ért el a Habsburg Ottó Alapítvány által kiírt „Hazám, keresztény Európa” című pályázati felhíváson. A tanulmány online formában megjelent az alapítvány weboldalán.
- 2 Pew Research Center: “Being Christian in Western Europe”. 2018. május 29.
- 3 Karl Lehmann (1936–2018): A Német Püspöki Konferencia elnöke, mainzi püspök, teológus. A Böckenförde szervezésében működő „Wissenschaftlicher Club” egykori tagja.
- 4 Böckenförde, Ernst-Wolfgang 1967: Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation. In *Säkularisation und Utopia: Ebracher Studien*. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: W. Kohlhammer Verlag, 75–94. = Pálffy Eszter – Jancsó András 2020: Böckenförde emlékezete. Ernst-Wolfgang Böckenförde: Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata. *Valóság*, LXIII évfolyam, 2020/2, 33–51.
- 5 Franz Schnabel (1887–1966): történész. 1947 és 1965 között a müncheni Ludwig Maximilian Egyetem oktatója, Böckenförde történelemtudományi disszertációjának konzulense.
- 6 Reinhard Koselleck (1923–2006): történész. A Heidelbergi Egyetemen Böckenförde és Koselleck közös szemináriumot tartott Poroszország jogrendszeréről (Künkler–Stein 2017a).
- 7 Werner Conze (1910–1986): történész. A háború után a Göttingeni, Münsteri, valamint a Heidelbergi Egyetemen oktatott.
- 8 Itt teljesedett ki Koselleck fogalomtörténeti kutatása a *Geschichtliche Grundbegriffe* című társadalmi-politikai fogalmak lexikonjában, amelyben Böckenförde közölte az „Organ, Organismus, Organisation, politischer Körper” szócikket (Künkler–Stein 2017a, Lemke 2009).
- 9 Joachim Ritter (1903–1974): filozófus. A háború utáni Nyugat-Németország egyik legmeghatározóbb gondolkodója, hozzájárult a német politikai gondolkodás modernizációjához és a modern liberális republikanizmus kialakításához. A világháború után a Münsteri Egyetem oktatója.
- 10 Hermann Lübbe (1926–): filozófus. Oktatási tevékenysége során tanított a Bochumi, Bielefeldi, valamint a Zürichi Egyetemen. 1966-ban Észak-Rajna-Vesztfáliában oktatóként felelős államtitkárrá nevezték ki.
- 11 Odo Marquard (1928–2015): filozófus. 1965 és 1993 között a Giesseni Egyetem oktatója. 1984-ben Sigmund Freud-díjat kapott.
- 12 Robert Spaemann (1927–2018): filozófus. A Stuttgarti, Heidelbergi, valamint a Müncheneri egyetem filozófiaprofesszora.
- 13 Böckenförde három szócikket közölt a *Historisches Wörterbuch der Philosophie*-ben: normativizmus, konkrét rendszer-gondolkodás (Konkretes Ordnungsdenken), alkotmányos állam.
- 14 Ernst Forsthoff (1902–1974): jogtudós. Több német egyetemen oktatott, a heidelbergi katedrát a Gestapo tiltása miatt nem tudta elfoglalni. A háború után az amerikai katonai kormány is akadályozta a munkáját, de 1952-től ismét taníthatott. Részt vett a ciprusi alkotmány megalkotásában, valamint 1960 és 1963 között a ciprusi alkotmánybíróság elnöke volt.
- 15 A szemináriumon olyan előadók jelentek meg mint Carl Schmitt filozófus vagy éppen Hans Barion katolikus pap, kánonjogász. A II. világháború után – a Harmadik Birodalom idején végezett tevékenysége miatt – mellőzött, katedra nélküli Schmitt számára Forsthoff meghívása lehetőséget biztosított, hogy kapcsolatba kerüljön a fiatal tudós generációval (Meinel 2011).
- 16 Werner Böckenförde (1928–2003): katolikus pap, teológus, jogtudós. Egyidőben Joseph Ratzinger közvetlen munkatársa is volt a Münsteri Egyetemen.
- 17 Schmitt, Carl 1967: Die Tyrannei der Werte. In *Säkularisation und Utopia: Ebracher Studien*. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: W. Kohlhammer Verlag, 37–62.
- 18 Böckenförde, Ernst-Wolfgang 2017: The State as an Ethical State. In Künkler, Mirjam – Stein, Tina (eds.): *Constitutional and Political Theory*. Oxford University Press, 2017, 86–107.
- 19 Hermann Heller (1891–1933): filozófus. A Weimari Köztársaságban aktív szerepet vállalt a Német Szociáldemokrata Párt nem marxista szárnyában. Aktív vitát folytatott Hans Kelsenel és Carl Schmittel.
- 20 IV. Henrik francia király által 1598-ban kiadott rendelet, amelyben a franciaországi reformátusoknak – a hugenottáknak – biztosította a szabad vallásyakorlatot, egyúttal a katolikusok számára visszaadta a vallásháborúk során elvesztett javaikat.
- 21 Lorenz von Stein (1815–1890): közgazdász. 1855-től 1885-ig a Bécsi Egyetem politikai gazdaságtan professzora. Tanácsadóként részt vett a Japán Birodalom alkotmányának kialakításában.